

Lávdegotti listu - árvalusat doaibmabijuide

Kapihttal 4: Doaimmashehttejuvvon olbmuid vuoigatvuodát

- CRPD ovttahtto olmmošvuoigatvuođaláhkii, ja ahte visot láhkamearrádušat (oktan johtočállagiiguin/bagadusaiguin) maidda ovttahttin guoská, dat galget guorahallojuvvot, ođasmahttot ja heivehuvvot.
- CRPD lassičoahkkingirji ratifiserejuvvo.
- Buot guoskevaš hálddašandásit ohppet eambo CRPD birra.
- Galgá ráddádallot doaimmashehttejuvvon olbmuid ovddasteddjiiguin ja organisašuvnnaiguin buot bargguin, go lea sáhka ovdánahttit ja čadahit lágaid ja politihka buot dásiin doaimmashehttejuvvon olbmuide, CRPD njuolggadusaid mielde.
- Doahpagat ja giella doaimmashehttejuvvonsuorggis ráhkaduvvo CRPD ulbmila vuođul.
- Buot čálgobálvalusaid juolludemiid bagadusat ja johtočállosat ođasmahttojit CRPD vuođul, vai suohkaniid meroštallanmunni ráddjejuvvo.
- Doahpagat “geas lea doaibmavádjitvuohta” dahje “vuoliduvvon doaibmanákca” galgá rievdaduvvot “doaimmashehttejuvvon”.
- Galgá ráhkaduvvot buoret, viidát ja ollislaš veahkkebálvalus, mas BPA lea vuolggasadji. Bálvalusa ovddasvástáduš ferte sirdot suohkaniin stáhtii vai sihkkarastá ahte bálvalus šaddá duohtavuodas ovtadássásašreaidun, mii lea seamma kvalitehtas miehtá riikka. Dan bálvalusa galgá sáhttit atnit buot arenain, buot eallindásiin.
- Galgá vuoruhuvvot bargu mainna hábme universála servodaga, gos buohkain lea seamma vejolašvuohta teknologijai, dieđuide, fysalaš birrasiidda, gálvvuide ja bálvalusaide. Dan dihte ferte ráddehus ovdanbuktit ođđa geatnegahtton doaibmaplána, mas leat čielga áigemearit, vai olahit daid mihtuid.
- Ferte guorahallot lea go dajaldat eahpegorálaš noađi birra universála hábmema lágas dulkojuvvon láhkaaddi áigumuša mielde.
- Ásahuvvo ulbmillaš ja sohppojuvvon vuohki movt defineret/mihtidit doaimmashehttejumi Norgga dutkamiin, nu ahte mii sihkkarastit doarvái ja relevánta diehtovuodá, mainna nagodit oažžut buriid mearrádušaid boahteáiggi politihkas doaimmashehttejuvvon olbmuid hárrái. Dát bargu ferte ulbmillaš vuogi mielde fátmastit persovdnasuodjaleami vuhtiiváldima ja movt dakkár čuolmmaid čoavdá.

- Galget biddjot johtui doaimmashehttejuvvon olbmuid ja sin bearrašiid ekonomalaš eallindiliid guorahallamat. Daid ferte čađahit guhkit áiggi badjel, vai sáhtta duođástit ja čuovvut ovdáneami.
- Doaimmashehttejuvvon olbmuid stáhtalaš dásseárvoráđdi galgá fas ásahuvvot, ja dan mandáhtta galgá ođđasiid guorahallot.
- Doaimmashehttejuvvon olbmuid suohkanlaš dásseárvoráđit galget nannejuvvot, dainna lágiin ahte ráđi jodiheaddjái ja nubbinjodiheaddjáiaddo fásta čoahkkin- ja ságastallanvuoigatvuohta suohkanstivrrain.
- Doaimmashehttejuvvon olbmuid suohkanlaš dásseárvoráđit fertejit váldot mielde árrat áššeproseassain, vai sii ožžot duohta váikkuhanfámu áššiin mat gustojit suohkana doaimmashehttejuvvon olbmuide.
- Galgá nannejuvvot bargu ráhkadit buriid modeallaid ossodatrasttildeaddji ovttasbargui, main leat heivehahti ja ollislaš bálvalusat, ja main olmmoš lea guovddázis.
- Pilohtaproševttat mat leat juo jođus, maid ulbmil lea ásahit ossodatrasttildeaddji ovttasbargomodeallaid, main leat heivehahti ja ollislaš bálvalusat mat bidjet olbmo guovddázii, galget buoriduvvot ja viiddiduvvot.
- Čuovvolandutkamiid ja bálvalusovdánahttin-geahččalemiid galget doarjut ja nannejuvvot, vai sihkkarastá ahte oažžut bures koordinerejuvvon ja ovtadássásaš bálvalusaid doaimmashehttejuvvon olbmuide.
- NAV sihkkarastá ahte doaimmashehttejuvvon olbmot, geat leat 18-25 jahkásaš ahkejoavkkus, ožžot earenoamáš čuovvuleami, vai dát joavku oažžu dárbbaslaš veahki go sirdašuvvet gaskal vuodđoskuvlla, oahpahusa ja barggu.

Kapihttal 5: Eambbo go doaimmashehttejuvvon!

- Dál dutkojuvvo eambbo vásáhusaid birra maid olbmot, geat gullet mánggaid unnitloguide, leat vásihan ja makkár hástalusaid sii deaividit, nu ahte daid sáhtta vuhtiiváldit go politihkka doaimmashehttejuvvon olbmuid hárrái galgá hábmejuvvot.
- Doaimmashehttejuvvon olbmot fertejit boahtit ovdán čielgaseappot joavkun almmolaš mánggabealatvuođapolitihkas ja namuhuvvot sierra buot almmolaš láidestusain ja doaimmabijuin mat leat mánggabealatvuođa birra. Doaimmashehttejuvvon olbmot fertejit siskilduvvot mánggabealatvuođadoahpagii.

- Ferte addot eambo oahpahas doaimmashehttejuvvon olbmuid mánggabealatvuoda birra ja interseksunalitehta birra. Dakkár gelbbolašvuohta ferte ovttaiduvvat buot dearvvašvuođa- ja sosiálahpahasaid, ja eará bálvalusaddiid oahpahasaid, geain lea dahkamuš doaimmashehttejuvvon olbmuiquin iežaset barggus.
- Norggas leat dutkame eambo sohkaheahpekongruanssa ja doaimmashehttejumi birra, earenoamážiid autismediagnosaid ja kognitiiva doaimmashehttejumiid dáfus.
- Buohkain galgá leat seamma vejolašvuohta oažžut individuála árvoštallama sohkaheahpekongruanssa dikšuma hárrái, beroškeahhtá das makkár lassidiagnosat guđesge leat.
- Ásahuvvo sierra doarjjaortnet politihkalaš, geavaheaddje- ja beroštupmeorganisašuvnnaide, mat ohcet ruđaid interseksuvnnalaš bargguide.
- Maiddái doaimmashehttejuvvon olmuin galgá leat vejolašvuohta oažžut doarjaga identitehtavuodđuduvvon vealaheami ja vaššicealkámušaid bargui.
Doaimmashehttejuvvon olbmot fertejit fátmastuvvot mánggabealatvuoda doarjjaortnegiidda seamma ládje go eará sullasaš unnitlogut, maiguin lea lunddolaš buohtastahttit.

Kapihttal 6: Bearrašat geat vurdet doaimmashehttejuvvon mánáid

- Ásahuvvo stáhta ruhtaduvvon, ollislaš ja riikkaviidosaš čuovvulanbálvalus, mas oassin lea gulahallanolmmoš ja láidehus áhpehemiide/báraide geat leat vuordime doaimmashehttejuvvon máná.
- Diehtujuohkin mii fállujuvvo buot áhpehemiide, maiddái neahttavuđot diehtujuohkin, standardiserejuvvo ja kvalitehtasihkkarastujuvvo.
- Buot ohkediagnosalaš guovddážiin galgá leat sosionoma/bearašterapevta, vai lea vejolaš oažžut doarvái doarjaga áhpehemiide/báraide geat leat dakkár válljendilálašvuođas.
- Galgá ráhkaduvvot vuostáiváldin-/ doaimmabidjopáhkka áhpehemiide geat leat vuordime doaimmashehttejuvvon máná.
- Galgá čađahuvvot eallindilleguorahallan doaimmashehttejuvvon mánáid ja rávisolbmuid ja sin bearrašiid dilálašvuođain.
- Eaktodáhtolaš barggut maid organisašuvnnat doaimmahit (doarjjaolbmuid/gulahallanolbmuid bargu jna.) galgá nannejuvvot almmolaš ruhtademiin.

Kapihttal 7: Bearrašat geain leat doaimmashehttejuvvon mánát

- Galgá sihkkarastot ahte lea doarvái ruhtadeapmi mánáidkoordináhtorvirggiide.
- Galgá sihkkarastot ahte mánáidkoordináhtoriin, geat galget čuovvulit iešguđetlágan unnitlogujoavkku bearrašiid, lea doarvái mánggakultuvrralaš gelbbolašvuohta bargui.
- Sihkkarasto ahte mánáidkoordináhtorat ožžot vejolašvuođa leat koordináhtoriin *olles* bearrašii.
- Sihkkarasto ahte mánáidkoordináhtordoaibma čuovvuluvvo ja buoriduvvo dan árvoštallama vuođul mii das galgá dahkkot.
- Koordináhtoriidda ja bálvalusaddiin gáibiduvvo gelbbolašvuohta.
- Mánáidáittardeaddji čuovvu earenoamážit mielde movt dat ođđa mánáidkoordináhtorrolla váikkuha doaimmashehttejuvvon mánáid bajásšaddaneavttuide.
- Stáhtahálddašeddjit fertejit dárkilit gozihit movt dat ođđa mánáidkoordináhtorrolla doaibmá.
- Boares láidehusat dearvvašvuođa- ja sosiálasuorggis ođasmahttojit dálá láhkamearrádusaid ja CRPD vuođul.
- Digitála čovdosat ja čielga giella/geavaheddjiide heivehuvvon giella buoriduvvo dearvvašvuođa- ja sosiálabálvalusaid ohcanvuogádagain.
- Ekonomalaš buhtadanortnegat galget nannejuvvot, earenoamážit vuoigatvuohta oažžut dikšunruđa váhnemiidda, geat eai sáhte oasálastit bargoeallimis go fertejit fuolahit mánáidasaset.
- Máná veahkkedárbu biddjo vuodđun go BPA juolluduvvo mánáide mánáidgárddiin.
- Nationála bagadus lagas olbmuide ferte sisttisdoallat gáibádusaid doaibmabijuide mat galget fállot oappáide/vieljaide geat leat lagas olbmot. Viidáseappot áigu lávdegoddi ávžžuhit ahte Søskenintenvensjon SIBS ásahuvvo nationála čuovvulandoaibmabidjun doaimmashehttejuvvon mánáid oappáide/vieljaide.
- Galgá nannejuvvot doarjjaolbmuid/gulahallanolbmuid bargu, maid organisašuvnna doaimmahit.
- Resurssat *Hva med oss? (Naba mii?)* kurssat, maid Bufdir doaimmaha doaimmashehttejuvvon mánáid lagas olbmuide ja váhnemiidda, galget nannejuvvot, vai eambbogiin lea vejolašvuohta oasálastit daidda. Ferte maid sihkkarastot ahte váhneamat, geain lea minoritehta duogáš, maid lea vejolašvuohta searvat kurssaide, ja ahte dat lágiduvvojit iešguđetlágan gillii – ja ahte fállat joksá sin geaidda gusto.

Kapihttal 8: Bajásšaddan, friddjaáigi ja doaimmashehttejuvvon mánáid ja nuoraid oasálastin

- Galgá ráhkaduvvot buoret, viidát ja ollislaš veahkkebálvalus mas BPA lea vuolggasadji. Bálvalusa ovddasvástádus ferte sirdot suohkaniin stáhtii, vai sihkkarastá ahte bálvalus šaddá duohta ovttadássásašvuoda reaidun, mii lea seamma kvalitehtas miehtá riikka. Dan bálvalusa galgá sáhttit atnit buot arenain, buot eallindásiin.
- Mánát ja nuorat, geat eai leat BPA kandidáhtat, fertejit oažžut eará vejolaš veahkkevugiid iežaset friddjaáigái, ovdamearkka dihte ortnega *Fritid med bistand* (Friddjaáigi vehkiin) bokte. Veahkki ferte addot doarvái viidát.
- Ferte sihkkarastot ahte buot mánáin ja nuorain, geat dárbbasit mieđušteaddji/veahki, lea vejolašvuolta oažžut dan, vai sáhttet searvat friddjaáigedoaimmaide.
- Suohkanlaš ortnegat, nugo mieđušteaddjeduođaštus lágidemiide, attrakšuvnnaide ja almmolaš sáhttui, galget nannejuvvot lága bokte ja viiddiduvvot, beroškeahtta makkár agis lea.
- Buot gálvvut, bálvalusat, diehtajuohkin, teknologiiija ja fysalaš birrasat mat gusket mánáide ja nuoraide, fertejit hábmejuvvot universálalaččat.
- Ferte gáibiduvvot ahte doarjagat galget hábmejuvvot universálalaččat, mat galget juolluduvvot mánáid ja nuoraid falástallamii, kultuvrii ja astoáigedoaimmaide.
- Suohkanjođiheaddjit bajásšaddan ja kulturossodagain galget sihkkarastit ahte CRPD ja doaimmashehttejuvvon mánáid ja nuoraid vuoigatvuodaide birra addo doarvái skuvlejupmi falástallanhárjeheddjiide ja eará rávisolbmuide geat barget eaktodáhtolaš organisašuvnnain.
- Mánáid ja nuoraid jienat váldojit mielde go ráhkaduvvo stáhtalaš ja suohkanlaš politihka dan ulbmiljovkui, earret eará guoskevaš mánáid- ja nuoraidorganisašuvnnaiguin gulahallama bokte.
- Suohkanat servet ovttasbargui mii lea Nuorra doaimmashehttejuvvon olbmuid *Inkluderingsmerket* (Fátmmastanmearkka) birra, mii gullá *Barrierefri fritid* (Hehttetkeahkes astoáigi) bagadussii ja čadahit doaimmabijuid dán bagadusa mielde vai sihkkarastá ahte doaimmashehttejuvvon mánáin ja nuorain lea aktiivvalaš astoáigi.
- Ekonomalaš doarjja mánáid ja nuoraid doarjjaolbmuid bargui nannejuvvo, ja earenoamážiid sihkkarastojuvvo ruhtadeapmi geasseleairraide.
- Ásahuvvo riikkaviidosas ruhtasupmi, mainna galgá heivehit astoáigedoaimmaid ja luopmofálaldagaid doaimmashehttejuvvon mánáide, nuoraide ja nuorra rávisolbmuide

vuolled 35 jagi. Ruđa berre hálddašit Norgga mánáid- ja nuoraidorganisašuvnna Riikkaráđdi (Landsrådet for Norges barne- og ungdomsorganisasjoner (LNU)) ja das galgá leat álkis ohcanmeannudeapmi vai doaimmaid sáhhtá johtilit bidjat johtui.

- Sihkkarasto ekonomalaš dáhkádus *Fritidserklæringen* (Astoáiggejulggaštusa) bokte, das ahte buot doaimmashehttejuvvon mánát ja nuorat besset oasálastit unnimusmeari doaimmaide.
- Kulturskuvllat fertejit nannejuvvot dainna lágiin ahte ruđat merkejuvvojit sihke doaimmaheapmái ja dálá visttiid universála hábmemei. Kulturskuvlla rámmaplána ferte sirdot Oahpahusdirektoráhtii nu ahte biddjojot doarvái čielga láidestusat dasa movt fátmmastit doaimmashehttejuvvon mánáid ja nuoraid. Ferte sihkkarastot ahte doaimmashehttejuvvon mánát ja nuorat fátmmastuvvojit kulturskuvlla mánggabealatvuodabarggu čađaheamis.
- Buot doaimmashehttejuvvon mánáin ja nuorain, geat orrot ovtas eará mánáiguin ja nuoraiguin, lea maiddái vuoigatvuohta individuála astoáigedoaimmaide.
- Galgá dutkojuvvot eambo earenoamášskuvlla ohppiid, sin astoáiggiid ja dan birra makkár mearkkašupmi lea astoáiggefálaldagain maid skuvla doaimmaha, vai mii oažžut eambo máhtu dan suorggis.
- Berre nannet ovtasbarggu gaskal eaktodáhtolašvuođa ja earenoamášskuvllaid vai ohppiide sihkkarastojuvvojit buoret astoáigefálaldagat.
- Doaimmashehttejuvvon mánáid ja nuoraid vuoigatvuohta oskui galgá nannejuvvot, ovdamearkka dihte ahte galgá leat vejolaš oažžut doarvái veahki ja heiveheami osku- ja eallinoaidnooahpahussii ja konfirmašuvdnaráhkkaneapmái.

Kapihttal 9: Vuodđoskuvla ja joatkkaskuvla

- Lagasskuvla ferte sihkkarastot vai dat sáhhtá leat vuosttaš välljejuvmin buot ohppiide ja ovddasteddjiide.
- Buot ohppiide galgá addot vejolašvuohta olahit oahppanulbmiliid/gelbbolašvuodamihtuid iežaset ceškiin, vai sis lea vejolašvuohta oažžut árvosániid dahje eará duodaštusaid olahuvvon gelbbolašvuodas. Dakkár duodaštus addá friddjavuođa alcesesaset välljet viidáset oahpu ja dađistaga bargobálgá.
- Áigemearri hábmet universála skuvlla biddjo 2030. Bufdir láidestus universála hábmejuvvon lagasskuvlla birra galgá leat vuodđun dasa, ii ge galgga leat dušše

ávžžuhussan skuvlii. Dan geatnegasvuodas ii galgga leat vejolašvuohta luvvejuvvot eret.

- Joatkkaskuvlla universála hábmema ferte *Fullføringsreformen* (Čađahanreforbma) čuovvulit. Ferte ráhkaduvvot láidestus universála hábmejuvvon joatkkaskuvlii, mii lea seammalágan go Bufdir universála hábmejuvvon vuodđoskuvla lea, ja daidda galget biddjot áigemearit.
- Buot oahpponeavvut galget leat oažžumis ja dat galget leat dan formáhtas maid oahppi dárbbasa, ja daid galgá nu guhkás go lea vejolaš oažžut dalle go eará oahppit ožžot oahpponeavvuid.
- Ferte eambo dutkat movt iešguđetlágan earenoamášpedagogalaš doaibmabijut olahit mánáid mánáidgárddis ja ohppiid joatkkaskuvllas, ja makkár ávki doaibmabijuin lea.
- Go skuvlapolitihka ja eará guoskevaš hálddašeami rivdet, de ferte dan olis ovdagihtii čađahuvvot váikkuhusguorahallan das movt rievdadusat váikkuhit doaimmashehttejuvvon ohppiid oahpahasfálaldagaide ja skuvlaárgabeaivái.
- Galgá ráhkaduvvot šihattojuvvon ja buorre vuohki das movt čohkket dieđuid ja statistihka doaimmashehttejuvvon ohppiid birra, mii seammás vuhtiiváldá sin persovdnasuodjalusa. Lea nu go čájehuvvon hui dárbbaslaš oažžut ođasmahtton loguid das man galle doaimmashehttejuvvon oahppi gahččet eret oahpahasas go sirdojuvvojit nuoraidskuvllas joatkkaskuvlii ja joatkkaskuvlla áigodagas.
- Ferte ráhkaduvvot ja álggahuvvot geatnegahtton skuvlejupmi bargiide ja ohppiide skuvllain, vai eastada givssideami, olggušteami, oktonasvuoda ja vaššiságaid.
- BPA-ortnet ferte nannejuvvot. Lávdegoddi lea árabut guorahallamis árvalan ollislaččat rievdadit BPA-ortnega, ja BPA ferte fallot beroškeahhtá das guđe skuvladásis oahppi lea.
- Sirdin gaskal skuvlla ja barggu ferte nannejuvvot, dan mielde makkár gelbbolašvuodadássi, sávaldat ja dárbu oahppis lea. Skuvlaeiseválddit ja NAV geatnegahttojuvvojit ovttasbargat buorebut, vai sihkarastá ahte buot ohppiin, gain lea vuoigatvuohta oažžut heivehuvvon oahppomannolaga, ožžot dárbbaslaš ja ulbmillaš veahki bargoeallimii.
- Karriearabagadallan ferte fallot buot ohppiide vuodđo- ja joatkkaskuvllas, beroškeahhtá lea go doaimmashehttejuvvon vai ii. Karriearabagadallan ja ráđdeaddin lea earenoamáš dárbbaslaš vai eastada ahte doaimmashehttejuvvon oahppit heitet skuvllas.

- Buot fidnofágalaš prográmmafáogat fertejit heivehuvvot maiddái doaimmashehttejuvvon ohppiide, vai friddja skuvlaválljen lea vejolašvuhtan buohkaide.
- Ferte ásahuvvot riikkaviidosáš gáibádus das ahte addo heivehuvvon fágaoahpahusfálaldat (oahppokandidáhttaortnet) ohppiide, geaidda PP-bálvalus lea háhkan áššedovdi árvvoštallama.
- Dan ođđa oahpahuslágas ferte joatkit dainna ahte gáibiduvvo earenoamášpedagogalaš gelbbolašvuhta oahpaheaddjeoahpus, ja ahte dat lea geatnegahtton joatkkaoahpahus dálá oahpaheddjiide, geain ii leat dakkár gelbbolašvuhta. Oahpahusláhka ferte dárkkuhit ahte gáibiduvvo earenoamášpedagogalaš gelbbolašvuhta lassin fágalaš ja pedagogalaš gelbbolašvuhtii.
- Ferte ráhkaduvvot geatnegahtton earenoamášpedagogalaš gelbbolašvuodaprográmma veahkkebargiide, geat galget veahkehit earenoamášpedagogaid ja oahpaheddjiid.
- Skuvlii galgá biddjot duođaštan- ja diehtujuohkingeatnegasvuhta váhnemiidda/ovddasteddjiide go guoská earenoamášpedagogalaš fálaldahkii, maid oahppi lea ožžon. Go váilu dakkár duođaštangeatnegasvuhta, de dagaha váttisvuođa váhnemiidda/ovddasteddjiide ja ohppiide dárkkistit oažžu go oahppi dan diibmologu mii duohtavuodas lea juolluduvvon.
- Statpeda dovddamassima ja hárvanaš áššečuolmmaid earenoamášdoaimma ferte nannejuvvot ja ovdánahttojuvvot.
- Giellaoahpahusa vuoigatvuođa ferte sihkkarastit. Ohppiid, geat geavahit molssaevttolaš ja lassi gulahallama (ASK) dahje giehtagiela, ja doaimmashehttejuvvon ohppiid, geain lea eará eatnigiella go dárogiella dahje leat guovttegielagat, ferte vuhtiiváldit olles oahpahusmannolagas.
- Molssaevttolaš ja lassi gulahallan (ASK) ferte fátmmastuvvot mielde giellaláhkii nugo giehtagiella lea dahkkon.
- Ferte dutkat eambo skuvlajođiheami ja jođiheddjiid rolla ja movt sii váikkuhit dasa ahte oččodit fátmmasteaddji skuvlla, gos lea mánggabealatvuhta ja doaimmashehttejuvvon ohppiin lea lunddolaš sadji skuvllas.
- Ferte gáibiduvvot ahte skuvllaid jođiheaddjevirggiin lea jođihangelbbolašvuhta, mii sisttisoallá máhtu dásseárvvu ja fátmmasteami birra.

- Ferte dutkat eambo váttisvuodaid Norgga skuvllain mat gusket doaimmashehttejuvvon ohppiid kultuvrralaš ja/dahje čearddalaš minoritehta dilálašvuodaide.
- Ferte sihkkarastot ahte jođiheddjiin, oahpaheddjiin ja veahkkebargiin skuvla- ja oahpahasvuogádagain lea gelbbolašvuohta eamiálbmogiid ja riikka minoritehtaid birra. Dat lea dan dihte vai doaimmashehttejuvvon oahppit, geain lea dakkár duogáš, ožžot ollašuttot iežaset vuoigatvuoda oažžut seammadássásaš oahpahusa go earát ja vuoigatvuoda oažžut oahpahusa iežaset gielas ja kultuvrras.
- Jođiheddjiin, oahpaheddjiin ja veahkkebargiin skuvla- ja oahpahasvuogádagain ferte buorránit gelbbolašvuohta sohkahealle- ja seksuálamánjgabealatvuoda dáfus, vai sihkkarastojuvvo ahte bonju doaimmashehttejuvvon oahppit vuhtiiváldojuvvojit ja ahte sii ožžot seammadássásaš oahpahusa go muđui.

Kapihttal 10: Alit oahpahas

- Lea guorahallome lea go vejolaš árabut váldit sisa studeanttaid, geain lea dárbu oažžut heiveheami oahpahasas, vai heiveheapmi lea juo sajis go oahpahas álgá.
- Ferte guorahallot dárbbahuvvo go stáhtalaš BPA-ortnet studeanttaide, doaibmanveahki málle vuodul.
- NAV ferte oažžut viiddiduvvon ovddasvástádusa čuovvut doaimmashehttejuvvon nuoraid olles oahpahasmannolaga áigge ja vel bargoeallimis, vai galget sáhttit vuhtiiváldit ollislaš ovddasvástádusa.
- AAP-ortnet ferte viiddiduvvot nu ahte sii, geat háliidit ja geain lea gelbbolašvuohta, sáhttet mastergráda váldit. Berre leat vejolašvuohta oažžut doarjaga mañideapmái, jus ii čadat oahpu normerejuvvon áiggis.
- Loatnakássa ja NAV fertejit heivehit ekonomalaš rámmaid, mat dahket vejolažžan čadahit oahpahusa. Lassistipeanda doaimmashehttejuvvon studeanttaide ferte lasihuvvot 2,5 G rádjái.
- Bargonávccahisvuodaoaju ferte sáhttit ovttahttit alit oahpuin individuála árvvoštallama vuodul.
- Loatnakássa njuolggadusat mas stipeanda nuppástuhtto loatnan ferte dássidit oadjoisaboáduid, nugo AAP, bálkádietnasiin. Pasieantavahátbuhtadus ja vejolaš dáhkádusmávssut eai galgga lohkkot opmodahkan Loatnakássa meroštallamiin.

- Láhkaaddi ferte njuolggadusaid ja/dahje johtočállošiid bokte čielggasin dahkat *dásseárvo- ja vealahanlága ja alit oahpahusa lága*, das mii guoská oahppoásahusa ovddasvástádussii láchčit dili doaimmashehttejuvvon studeanttaide. Dálá láchkaortnegat dagahit stuora erohusaid ásahusaid gaskka.
- Ferte ráhkaduvvot insentiivavuogádat alitoahpahusaid ruhtadanvuogádagaide, ovdamearkka dihte ahte ekonomalaččat olahuvvo duppaliid dálá oahppočuoggáid- ja kandidáhttabuvttadeamis.
- Universitehtat ja allaskuvllat mat earenoamážiid merkejit sajiid doaimmashehttejuvvon olbmuide, berrejit bálkkašuvvot earenoamážiid ruhtadanvuogádaga suorggis.
- Buot oahppoprográmma- ja fáddáplánat fertejit guorahallot das makkár earenoamáš hástalusaid doaimmashehttejuvvon studeanttat sáhttet deaividit oahpu čađaheamis. Geatnegahtton oahpahasdoaimmat sáhttet dagahit dárbbasmeahtton hehttehusaid mánggabealatvuhtii alit oahpahusas. Oahppo- ja fáddáplánaid universálalaččat hábmen, sáhtta sihkkarastot iešguđege oahppoásahusaid kvalitehtavuogádagaide bokte.
- Buot universitehtain ja allaskuvllain ferte leat várrejuvvon dahje vásedin resursa, geas doaimmashehttejuvvon ohccit sáhttet oažžut veahki, heiveheami, bagadusa ja fáttmasteami. Praktihkalaš veahki ja heiveheami ferte vuhtiiváldit juohke ovttaskas oahppoprográmmas. Oahpahasdepartemeanta berre earenoamážit čuovvulit vai dan studeantajoavkku vuoigatvuodát vuhtiiváldojit buot fágaskuvllain, allaskuvllain ja universitehtain.
- Ráđđeaddinbálvalusat vuodđoskuvllain ja joatkkaskuvllain fertejit oažžut eambo gelbbolašvuoda das mii doaimmashehttejupmi lea, vai galget sáhttit oaidnit makkár vejolašvuodát juohke ovttas leat alit oahpahusa dáfus. Fylkkasuohkanat ožžo viiddiduvvon ovddasvástádusa gelbbolašvuodabagadeapmái regiovdnaođastusa oktavuodas, muhto eai leat biddjon gal ruđat buoridit dán bálvalusa.
- Oahpahasdepartemeanta ferte sierra várret ollu eambo oahposajiid doaimmashehttejuvvon olbmuide dain oahppoprográmmaid mat juo leat dál ja vejolaččat ásahit ođđa prográmmaid, mat leat njuolgut heivehuvvon doaimmashehttejuvvon studeanttaide. Dat gáibida ahte rievdata dálá láchka- ja njuolggadusmearrádusaid dan suorggis.
- Studeantaáittardeaddji rolla ja mandáhtta dan joavkku ektui galgá buorebut čalmmustahttojuvvot.

- Galgá šaddat vejolažžan studeantalonohallamii váldit mielde BPA ja veahkkeneavvuid. Studeanttat fertejit oažžut vuoigatvuođat luvvejuvvot dain njuolggadusain ahte galgá geavahit veahki ja bálvalusaid dušše riikarájiid siskkobealde.
- Galgá álggahuvvot dutkan das movt doaimmashehttejuvvon studeanttat johtalit, ja Loatnakássas ferte leat ovddasvástádus ovdanbuktit jahkásaš johtalanstatistihka dan studeantajoavkku hárrái.

Kapihttal 11: Bargu, barggaheapmi ja karriearavejolašvuođat

- Ferte guorahallot movt sáhtta buorebut ovttahttit oaju/barggu/oahpahusa, nu ahte šaddá álkit ja eambbo gánnáhahtti bargat. Ferte joatkit ja nannet rievddadanmuni das ahte sáhtta lonohallat gaskal bargonávccahisvuođaoaju ja barggu.
- Kurantamearráduortnega (Kurantvedtaksordning) ii galgga sáhttit čatnat earenoamáš diagnosaide. Buot doaimmashehttejuvvon olbmui lea vuoigatvuohta oažžut individuála heivehuvvon bargonákcaárvoštallama, earret sis geain hui čielgasit čájehuvvo ahte sis ii leat bargonákca.
- Ásahuvvo stáhtalaš ruhtadanortnet gos bargoaddit sáhttet oheat ruđa mainna sáhttet rievdat visttiid ja vuogádagaid nu ahte šaddet dohkálažžan universála hábmejuvvon standárddaid mielde. Ruđa galgá maid sáhttit atnit heivehit doaimmashehttejuvvon bargiide, geain leat eambbo heivehandárbbut go dat mat leat standárdain.
- Doaibma- ja válddahallangeatnegasvuohta viiddiduvvo nu ahte galgá gustot buot almmolaš doaimmaide, beroškeahhtá sturrodagas, ja galgá gustot maiddái priváhta doaimmaide, mat jeavddalaččat barggahit eambbo go 10 bargi. *Lávdegotti unnitlohku, Haavorsen ja Magelssen, eaba doarjjo dan doaibmabiju.*
- Dainna mihtuin ahte 5 proseanta ođđa bargiin galget leat doaimmashehttejuvvon bargit, ferte joatkit stádas ja maiddái ásahuvvot suohkaniidda ja fylkkasuohkaniidda. Fertejit čađahuvvot doaibmabijut vai buorebut olaha bohtosiid.
- IA-šiehtadusa boares oassemihttu 2 ferte fas váldot atnui. Bargoeallima bealálaččat barget dan ala ahte doaimmashehttejuvvon olbmuid bargooasálastinmihtut vuhtiiváldojit juohke dásis bealálašovttasbarggus. Doaimmashehttejuvvon olbmuid organisašuvnnat fertejit váldot mielde dán bargui.
- Doaibmaveahkkeortnet ferte viiddiduvvot nu ahte gusto buot doaimmashehttejuvvon olbmuide, beroškeahhtá das makkár diagnosa guđes ge lea. Ferte leat olámuttos

buohkaide geat dan dárbbasit, maiddái oanehisáigge virggiide, práksissajiide, trainee-ortnegiidda ja oahpahalliide geat leat bargohárjehallamis.

- Ferte guorahallot sáhtta go bálkadoarjja buhttet bargonávccahisoaju dakkár dilálašvuodain go juolluduvvo graderejuvvon bargonávccahisvuodaoadju.
- Ferte leat eambo rievadanmunni bargočiellggadanruđa geavaheamis, vai ortnet sáhtta adnot maid guhkit bargomáhcahan-, veajuiduhttin- ja oahpahusmannolagas, dahje dassá go bargonákca lea čielggaduvvon dahje dassá go vejolaš bargonávccahisoadju lea juolluduvvon.
- Juolluduvvojit doarvái ja merkejuvvon ruđat NAVii, vai galget sáhttit veahkehit, bagadallat ja čuovvulit bargonávccahemiid, dainna mihtuin ahte oažžut sin bargui nu johtilit go vejolaš.
- Berre ásavuvvot doarjjaortnet bargoaddiide, geat háliidit oažžut árvvoštallot vejolašvuodaid hábmet ođđasit iežaset doaimma bargguid, dainna mihtuin ahte ásaht virggiid olbmuid geain lea vuoliduvvon bargonákca.
- Eambo suohkaniin ferte geahččaluvvot ásavusaid rasttildeaddji/fágaidrasttildeaddji ovttasbargu, vai lea vejolaš oažžut eambbogiid bargui, dakkár Keops málle mielde mii lea Porsgrunnas.
- Biddjo gáibádus hábmet eambo ceavzilis virggiid, nugo bargguid mat bistet guhkit, ja ahte virgádeapmi lohko easka go bargi lea bargan guhitta mánu.
- Go oastá bargogaskkustandoaibmabijuid, de gáibiduvvo ahte leat alddis ealáhusoktavuodát gáibádusspesifikašuvnnas/go almmuha ruđaid.
- Bargobagadalliid čuovvuleapmi dahko áigeráddjema haga, ja guoská daidda bargoaddiide ja bargiide, geain dasa lea dárbu.
- *Helt med* (Ollásit mielde), dahje sullasaš doaimmat main lea sullasaš heivehuvvon vuohki, šaddá riikkaviidosáš fálladat, mii viiddiduvvo. Ferte hábmejuvvot ovdánahttinplána vai 5 jagi sisa nagodit gokčat ollásit buot dárbbuid, mii lea mihttun das.
- VTA (Varig tilrettelagt arbeid), – (bistevaš heivehuvvon bargu), ferte lassánit 1000 sajiin jahkái, dassá go leat nagodan gokčat dárbbuid.
- Ferte guorahallot movt VTA bálkáheami sáhtta rievdaduvvot dála bargonávccahisvuodaoaju ja movttiidahttinbálkká lotnolasvuodas bálkámáksimii sidjiide geaidda lea juolluduvvon VTA-sadji.

- Bargu ja oahpahusmátkkiid ortnet viiddiduvvo nu ahte gusto maiddá olbmuid gain lea VTA sadji, ja ortnet ferte eambo dovddusin dahkkot.
- Dakkár oktavuodain mas doaimmashehttejuvvon olbmuid ii leat vejolašvuohta oažžut barggu, ovdamearkka dihte VTA bokte, berrejit suohkanat láhkageatnegahttot ásaht heivvolaš beaiveguovddážiid.
- Bargoráhkkanepmái hárhellan (Bruken av arbeidsforberedende trening (AFT)) ferte lasihuvvot dassá go leat buot dárbbuid gokčan.

Kapihttal 12: Orrunvisti

- Ođđa ássansosiála lánka ferte rievdaduvvot vai dárkkuha ahte suohkanis lea ovddasvástádus gávdnat heivvolaš orrunviesu. Suohkan galgá addit dárbbášlaš ja ulbmillaš veahki háhkat heivvolaš orrunviesu olbmuid geat ieža eai sáhte fuolahit iežaset beroštumiid viessomárkanis. Suohkana veahkki galgá sihkkarastit ahte geavaheaddji oažžu iežas sávaldagaid mielde orrunviesu.
- Viessobánku ferte nannejuvvot. Berrejit biddjot ođđa eavttut oažžut doarjaga ja loana Viessobánkkus. Viessobánkku doarjja ferte addot dan mađe ollu ahte ovttaskas olmmoš sáhtá oastit viesu, mas galgá maid leat vejolašvuohta ordnet sierra lanja veahkkebargái, jus sus dakkárii lea dárbu.
- Doaimmashehttejuvvon olbmuid eaiggátvuohta viessomárkanis ferte nannejuvvot dainna lágiin ahte ráhkaduvvojit ođđa modeallat, nugo dakkár goalmát orrunviessosuorgi, mas Viessobánku ja eará duodalaš aktevrrat leat veahkin.
- Álggahanloana rámmat fertejit čuovvut haddegoarguma.
- Ássandoarjjaráji ferte dárkkistit jahkásaččat, vai bargonávccahisoaju vuostáiváldiin ain galgá leat vuoigatvuohta oažžut ássandoarjaga go oadju rievdá. Dienasrádji berre čađa gaskka muddejuvvot, vai sii geat leat 100 proseanta bargonávccaheapmin ja ožžot vuollel 3,5 G bargonávccahisvuodaoaju, lea vejolašvuohta oažžut ássandoarjaga. Berrešii maid juolluduvvot lassi doarjja dárbbu mielde earenoamáš orrunviesuide, mat leat vuovdit viessomárkanis, ja mat dávjá mákset eambo.
- Berre biddjot maksimálarádjii das ahte sáhttet eanemus leat vihtta ásodaga ovttá dáhki vuolde. Suohkan ii galgga sáhttit ovttá dáhki vuollái bidjat mánggaid bálvalusaid, nugo ovdamearkka dihte orrunviesuid ja helpenásodagaid (avlastning) dahje suohkana beaiveguovddáža.

- Ferte nannet lálkkaásahusa bokte dan ahte galget eanemusat leat viđas geat orrot seamma orrunsearvevuodain ja helpenásahusain.
- Suohkanat galget bargat systemáhtalaččat ja guhkes áiggi badjel go kártejit makkár sávaldagat leat sis, geaidda lea váttis beassat viessosárkanii.
- Berrejit ásahuvvot ekonomalaš ortnegat main leat bistevaš insentiivvat nu ahte doaimmashehttejuvvon báhtareaddjit ja dorvoohccit jođánit besset orruoahhtit heivvolaš orrunviesus.
- Heaisadoarjja ferte fas váldot atnui ja jotkojuvvot dassá ii leat šat dárbu ortnegii.

Kapihttal 13: Doaimmashehttejuvvon rávisolbmuid servodatoasálastin

- Álggahuvvo diehtujuohkin- ja miellaguoddobargu mainna fuomášuhtá doaimmashehttejuvvon olbmuid hástalusaid otná servodagas. Ulbmil dainna lea oažžut almmolaš dohkkeheami, vai sihkkarastá vuoigatvuodaid dán jovkui seamma ládje go earáin leat.
- Galgá ráhkaduvvot buoret, viidát ja ollislaš veahkkebálvalus, mas BPA lea vuolggasadji. Bálvalusa ovddasvástádus ferte sirdot suohkaniin stáhtii, vai sihkkarastá ahte bálvalus šaddá albma dásseárvoreaidu, mas lea seamma kvalitehta miehtá riikka. Dan bálvalusa ferte sáhttit atnit juohke arenas, buot eallindilálašvuodain.
- Suohkanlaš mieđušstanduodaštusortnet, mii guoská lágidemiide, attrakšuvnnaide ja almmolaš sáhttui, nannejuvvo lága bokte ja viiddiduvvo (ahkeráddjema haga).
- Ferte vuoruhuvvot bargu mainna universálalaččat hábme servodaga, mas buohkain lea seamma vejolašvuolta teknologijai, diehtujuohkimii, fysalaš birrasiidda, gálvvuide ja bálvalusaide. Ráđđehus ferte dan olis ovdanbuktit ođđa geatnegahtton doaibmaplána, mas leat čielga áigemearit, vai olahit daid mihtuid.
- Doarvái veahkki ja universálalaččat hábmejuvvon bálvalusat galget sihkkarastot vai doaimmashehttejuvvon olbmot sáhttet oasálastit politihkalaš eallimis ja organisašuvdnaeallimis seamma ládje go earát.
- Norgga mediafitnodagat ja kulturásahusat fertejit ávžžuhuvvot vuoruhit mánggabealatvuoda go rekrutterejit alcceseaset bargiid, maiddá doaimmashehttejuvvon olbmuid. Go sii leat eambo oidnosis, de šaddá earáláganvuolta dábálažžan ja nu dat áiggi mielde rievdata olbmuid miellaguottuid.
- Suohkanbálvalusaid bagadusat ja johtočállosat dearvvašvuoda- ja fuolahussuorggis galget rievdaduvvot ja gehččojuvvot oktilaččat, CRPD mielde.

- Doaimmashehttejuvvon olbmuid sátnefriiddjavuohta nannejuvvo go oahpaha doaimmashehttejuvvon olbmuide movt dan geavahit, ja fuolahit ahte daid vuoigatvuođaid birra dieđut leat mielde láidehusain ja johtočállosiin ja ahte doaimmashehttejuvvon olbmuid veahkkebargit ožžot daid dieđuid.
- Doaimmashehttejuvvon olbmuin galgá lasihuvvot obbalaš máhttu daid vuoigatvuođaid birra mat sis leat, ja sihkkarastot ahte dat diehtu lea bures oidnosis láidehusain ja johtočállosiin ja ahte sii, geat veahkehit doaimmashehttejuvvon olbmuid, dihtet bures dan birra.
- Politiijaid gelbbolašvuohta vaššikriminalitehta birra doaimmashehttejuvvon olbmuid vuostá galgá nannejuvvot, ja galget ásahuvvot sierra vaššikriminalitehtajoavkkut buot politiijaguovlluide.
- Galget ásahuvvot čielga njuolggadusat das movt kulturásahusat sáhttet šaddat eambo olámuddui.
- Galgá gáibiduvvot ahte buohkat galget beassat dohko, go juolluduvvo doarjja falástallamii, kultuvrii ja astoáiggedoaimmaide.
- Eavttut muhtin almmolaš doarjagiidda rievdaduvvojit, vai beasatlašvuođadoaimbabiijuid maddái sáhtta oheat doarjaga.
- AKT 26 (ruhta doaimbaveahkkeneavvuide) rievdaduvvo meroštallojuvvon juolludeapmin ja dat galgá váldot mielde NAV dábálaš veahkkeneavvoguovddáži.
- Ekonomalaš doarjja politihkalaš bellodagaide addo dainna eavttuin ahte dieđut ja válgagižžomateriálat leat olámuttos doaimmashehttejuvvon olbmuide.
- Buot doaimmashehttejuvvon olbmuide geat dan dárbašit, ferte sihkkarastot vuoigatvuohta beassat oasálastit čiegus válggas, ovdamearkka dihte digitála čovdosiid bokte.
- Bealjehemiide ja lossagulot olbmuide sihkkarasto dulkonbálvalus go sii dan dárbašit, maddái dalle go ii leat kánturáigi, ja almmolaš friidjabeivviid.
- TV-programmaide, filmmaide ja iešguđetlágan kultur- ja falástallandoaimmaide lasihuvvo beasatlašvuohta tekstema, giehtagielladulkoma ja buorebut heivehuvvon jiena bokte.
- Ferte eambo dutkat doaimmashehttejuvvon olbmuid seksualitehta birra ja makkár ávki/dárbu sis lea seksuálalaš veahkkeneavvuide.
- Ferte sihkkarastot ahte buot doaimmashehttejuvvon olbmuin, geat orrot searválaga earáiguin, maid lea vuoigatvuohta individuála astoáiggedoaimmaide.

- Doaimmashehttejuvvon olbmuid vuoigatvuohta oskui nannejuvvo ovdamearkka dihte go ožžot doarvái veahki ja heiveheami osku- ja eallinoaidnoahpahussii.